

Василь Денисюк,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови та методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
ORCID: 0000-0002-6773-1380
dvv2812@ukr.net

ЕТНОНІМІКОН УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ XVI–XVII СТ.

Статтю присвячено з'ясуванню особливостей функціонування етнонімів в українському та польському поетичному дискурсі XVI–XVII ст. Вітчизняна лінгвістика має потребу в дослідженні середньовічної етнімії крізь призму оцінки представників сусідніх народів, котрі в різні періоди вибудовували спільно чи нарізно зовнішньополітичний курс, між якими саме в цей час неодноразово точилися війни, що знайшло відображення в номінаціях. Автори номінували той чи той етнос крізь призму семантичної опозиції «свій – чужий». Українські книжники, як доводять проаналізовані поезії, ідентифікували інші народи переважно за релігійним або мовним критерієм. Такі найменування загалом мають негативну конотацію.

Крізь призму релігії нейтральні етноніми жид, циган отримали в українських поезіях негативні конотації. Польськомовні вірші українських книжників засвідчують більший спектр етнонімів. Для самоідентифікації українські поети послуговуються номенами русь (збірна назва), русин, руснак, козак, а для номінації польського народу використовують лексеми поляки, ляхи, римляни, латинниці, а також лексичну одиницю, мотивовану соціальним станом – шляхта.

Польські поети послуговуються майже втричі більшим арсеналом етнонімів, що детерміновано тогочасним перебуванням цієї країни в європейському цивілізаційному просторі. Цю групу, крім ендоетнонімів Polak і Lach, утворюють власне етноніми, регіональні етноніми. На позначення українців польські поети послуговуються Rus, Rusin, Kozak, Zaporożec. Прикметним є той факт, що польські та українські (у польськомовних віршах) книжники активно використовують етнонім москаль / Moskał як нормативну назву народу за назвою племені, яке заснувало відповідну державу. Суфіксальні деривати Turok, Turczyn, Moskwicin та інші не містять негативної конотації. Українські поети, на відміну від польських, активніше використовують аналітичні найменування, для творення однослівних номінацій послуговуються суфіксами -ин-, -ак-, -ал- / -ун-, -ін-, -ан-, -ак-, -ук-, -ук-, -ал-, -ур-.

Ключові слова: етнонім, ендоетнонім, конфесійний етнонім, валюативний етнонім, регіональний етнонім, українська поезія XVI–XVII ст., польська поезія XVI–XVII ст.

Vasyl Denysiuk. Etnomikon poezji ukraińskiej i polskiej XVI–XVII w.

Artykuł poświęcony wyjaśnieniu specyfiki funkcjonowania etnonimów w ukraińskim i polskim dyskursie poetyckim XVII–XVIII w. Językoznawstwo krajowe ma potrzebę w badaniu średniowiecznej etnonimii przez pryzmat oceny przedstawicieli ludów sąsiednich, którzy w różnych okresach budowali wspólnie lub oddzielnie kurs polityki zagranicznej i między którymi w owym czasie wybuchaly wojny, co znalazło odzwierciedlenie w nominacjach. Autorzy określili grupę etniczną przez pryzmat semantycznej opozycji „swoj – obcy”. Ukraińscy jak pokazuje analizowana poezja, identyfikowali inne narody głównie na podstawie kryteriów religijnych lub językowych. Takie nazwy mają na ogół negatywne konotacje. Przez pryzmat religii, neutralne etnonimy Żyd, Cygan dostały negatywne konotacje w poezji ukraińskiej. Polskojęzyczne wiersze ukraińskich autorów świadczą o szerszym zakresie etnonimów. Do samoidentyfikacji poeci ukraińscy używają

nazw Ruś (nazwa zbiorowa), Rusin, Rusnak, Kozak, a do nominacji narodu polskiego używają leksemów Polacy, Lachowie, Rzymianie, Łacinnicy, a także jednostki leksykalnej motywowanej statusem społecznym – szlachta.

Polscy poeci korzystają z niemal trzykrotnie większego arsenału etnonimów, o którym decyduje czas istnienia tego kraju w europejskiej przestrzeni cywilizacyjnej. Grupę tę, oprócz endoetnonimów Polak i Lach, tworzą etnonimy właściwe, regionalne etnonimy. Polscy poeci używają etnonimów Rus, Rusin, Kozak, Zaporozec dla określenia Ukraińców. Warto zauważyć, że polscy i ukraińscy (w wierszach polskojęzycznych) autorzy aktywnie używają etnonimu moskal / Moskal jako normatywnej nazwy ludu nazwą plemienia, które założyło odpowiednie państwo. Pochodne przyrostki Turok, Turczyn, Moskwicin itp. nie zawierają negatywnych konotacji. Poeci ukraińscy, w przeciwieństwie do polskich, aktywniej używają nazw analitycznych, do tworzenia jednowyrazowych nominacji używają przyrostków -ин-, -ак-, -ал- / -ун-, -ін-, -ан-, -ак-, -ук-, -ук-, -ал-, -ур-.

Słowa kluczowe: *etnonim, endoetnonim, etnonim konfesyjny, etnonim wartościowy, etnonim regionalny, poezja ukraińska XVI–XVII wieku, poezja polska XVI–XVII wieku.*

Vasyl Denysiuk. Ethnonymicon of Ukrainian and Polish poetry of the 16th–17th cc.

The article is devoted to clarifying the peculiarities of the functioning of ethnonyms in the Ukrainian and Polish poetic discourse of the 16th–17th cc. National linguistics needs the study of medieval ethnonyms through the prism of assessing the representatives of neighboring peoples, who in different periods jointly or separately built a foreign policy course, between which there were repeated wars at that time, which was reflected in the nominations. The authors nominated one or another ethnic group through the prism of the semantic opposition "own – foreign". Ukrainian scribes, as the analyzed poetry proves, identified other peoples mainly by religious or linguistic criteria. Such names generally have negative connotations. Through the prism of religion, the neutral ethnonyms жид (Jews) and цуган (Gypsies) acquired negative connotations in Ukrainian poetry. Polish-language poems by Ukrainian scribes testify to a wider range of ethnonyms. For self-identification, Ukrainian poets use the nomen рус (Rus) (collective name), русин (Rusyn), руснак (Rusnak), козак (Cossack), and to designate the Polish people, they use the lexemes поляки (Poles), ляхи (Lakhs), римляны (Romans), латинниці (Latins), as well as the lexical unit motivated by social status – шляхта (Shliakhta).

Polish poets use almost three times bigger arsenal of ethnonyms, which is determined by the contemporary presence of this country in the European civilization space. This group, in addition to the endoethnonyms Polak and Lach, is formed by actual ethnonyms, regional ethnonyms. To denote Ukrainians, Polish poets use the ethnonyms Rus, Rusin, Kozak, Zaporozhec. The fact that Polish and Ukrainian (in Polish-language poems) scribes actively use the ethnonym москал / Moskal as a normative name of the people based on the name of the tribe that founded the respective state is noteworthy. Suffix derivatives Turok, Turczyn, Moskwicin, etc. do not contain a negative connotation. Unlike Polish poets, Ukrainian poets more actively use analytical names. To create one-word nominations they use suffixes -ин-, -ак-, -ал- / -ун-, -ін-, -ан-, -ак-, -ук-, -ук-, -ал-, -ур-.

Key words: *ethnonym, endoethnonym, confessional ethnonym, evaluative ethnonym, regional ethnonym, Ukrainian poetry of the 16th–17th cc., Polish poetry of the 16th–17th cc.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Актуалізація та пасивізація лексичного складу мови є однією з характерних ознак його динаміки. Ці процеси відбуваються постійно, створюючи своєрідну компенсаторну пару. Незважаючи на квантитативну перевагу актуалізації, без пасивізації вона не отримає тих поштовхів і результатів, що оприявнять у мові нові лексеми, витворені на власномовному ґрунті чи запозичені з подальшою адаптацією. Кожен із цих процесів реагує по-своєму на реалії соціуму, що торкаються всіх сфер його життєдіяльності. Прикметно, що саме тут значною мірою знаходять вираження інтра- та екстралінгвальні чинники, які детермінують появу в мові того чи того етносу низки номенів на позначення тієї чи тієї реалії, з-поміж яких може закріпитися одна або й узагалі жодної. Однак факт тимчасової наявності в

мові новотворів уже свідчить про реакцію етносу на позамовний «подразник». Найбільшою мірою це помітно в періоди соціальних катаклізмів (пандемія, війна, революція, та ін.), коли мовотворчість народу зашкалює. Проте якщо нині це знаходить вияв у швидкому поширенні okazionalizmu завдяки соціальним мережам, то для віддалених від нас часів цей процес міг тривати століття-два, а то й завершитися функціонуванням такого номена на обмеженій території, де за кілька поколінь його семантика затемнилася, що могло спричинити вихід слова не тільки з пасиву, але взагалі з лексику живої та літературної мови.

У цьому аспекті актуальним видається дослідження особливостей функціонування тих груп лексики, що й у нинішній лінгвістиці не отримали чітко визначеного статусу. До таких слів, наприклад, в україністиці належать етноніми – слова, які мовознавці ніби й кваліфікують як оніми (і не тільки через складник *-онім*), проте залишають їх на апеліативному рівні. З цього приводу Ю. О. Карпенко зазначав: «Не маючи жодної з головних ознак власних назв, етноніми належать до загальних назв, але таких, що дуже тісно пов'язані з власними діяхронічно, у своїх генетичних, словотвірних відношеннях» [6, с. 179]. Натомість Л. Дацевич, яка досліджувала питання лексикографічного опрацювання етнонімів у польському та російському словникарстві, зауважила: «Що є причиною відсутності назв народів у польських тлумачних словниках? У польській мові етноніми пишуться з великої букви, а в російській – з малої. На цьому базується традиційне сприйняття поляками етнонімів як власних назв, а росіянами – як апеліативів» [11, с. 171]. Цю думку дослідниця підтвердила й пізніше: «w słownikach ogólnych języka polskiego z II poł XX w. brak etnonimów, jak również innych nazw własnych, co oznacza, że były one traktowane jako nomina propria, które z zasady powinny rejestrować słowniki onomastyczne; <...> rosyjskie słowniki ogólne konsekwentnie rejestrują etnonimy w mniejszym lub większym wyborze, podczas gdy inne onimy pomijają, co oznacza, że etnonimy wbrew opinii niektórych onomastów są traktowane jako nomina appellativa (pisane małą literą)» [10, с. 374]. Цю ж практику й розуміння, як засвідчує стаття «Етнонім» Ю. О. Карпенка в енциклопедії «Українська мова» та включення етнонімів до реєстру тлумачних одинадцяти- та двадцятитомного словників української мови, а також нова редакція «Українського правопису» (п. 6 § 49: «Назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання пишемо з малої букви» [9, с. 54]), було «прищеплено» й українській лінгвістиці за радянської доби. Зауважимо, що ця традиція набула окреслення в останній третині ХІХ ст. та була поширена саме за радянщини, оскільки ще в царській Росії ХІХ ст. при підготовці до друку писемних пам'яток історіографічного жанру етноніми передавали саме з використанням великої літери, наприклад, у літописах Самовидця, Г. Граб'янки, С. Величка та ін.: *Того жь року Шведь на Полиу повсталъ и многіе городы побралъ* (ЛС 1846, с. 23); *И много пановъ въ той войнѣ позабывано, другихъ Татаре въ неволю побрала, но и сихъ Хмелницкій повѣле посѣщи, аби для далшого походу и войны не обтяжались Татаре. Хотѣлъ бо Хмелницкій Ляхомъ воздати за Берестецкую побѣду и непомилованіе надъ Козаками* (ЛГ, с. 114); *Яко-жь и Хмелницкій болшь той зими на Поляковъ не наступуючи, даль имъ и своему войску по кватерахъ зимовихъ свободній отпочинокъ* (ЛВ, с. 212), хоч уже зняття в наступних перевиданнях такої візуальної диференціації може слугувати свідченням дискусій мовознавців про статус етноніма, напр.: *Того жь року шведь на Полиу повсталъ и многіе городы побралъ* (ЛС 1878, с. 39).

Безперечно, етноніми індивідуалізують представника того чи того етносу, що доводить факт використання для такої номінації будь-яких слів, притаманних тому чи тому народу, з позицій самоідентифікації та слів будь-якої мови (переважно сусіднього етносу) – з позицій іншоідентифікації. Таке розуміння значною мірою виводить з активного лексику історично закріплені номінації, оскільки глобалізація, яка намагається стерти історико-культурні відмінності між народами, майже офіційно пропонує словотвірну модель «назва країни → назва етносу», що автоматично знімає колись потужну когнітивність назви та нівелює конотації для пересічного представника будь-якого народу. Прикметним у цьому аспекті є створення електронного словника негативно-конотованих етнонімів «List of ethnic slurs» (https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_ethnic_slurs). Зрозуміло, що туди ввійшли найпоширеніші

лексичні одиниці на позначення народів, що, з одного боку, втратили первинну семантику, проте з іншого – продовжують активно вживатися, провокуючи цим вороже ставлення до себе в представників того чи того етносу. Тут звертає на себе увагу активність американців в етноїдентифікації, а також росіян, що можна пояснити етнічною специфікою держави (відсутність питомого етносу з відповідним найменуванням, навколо якого добровільно чи насильно об'єднані інші) та її внутрішньою і зовнішньою політикою щодо «своїх» і «чужих» народів. За даними цього словника, негативно-конотованими, наприклад, для українців є номен *бандерівець*, *холод* (перше, зрозуміло, було витворене радянською ідеологією та активно пропагується нині російськими публіками; друге має виразну історичну квалітативну ознаку), з позицій сьогодення для поляків – *лях* (хоч історично це назва племені за його родоначальником). Словник реєструє як негативно-конотовані й новітні етноніми, спричинені російсько-українською війною, – *орки* та *укропи*. Отже, це ще раз переконує в тому, що назвотворення етносів – процес постійний, актуалізований різними позамовними чинниками. Проте якщо для сучасності з'ясувати різні семантичні нашарування в тій чи тій лексемі видається можливим, то для віддалених часів це становить проблему. Наразі тільки застосування дискурс-аналізу та антропонімічного підходу дає змогу пролити світло на функціонування етнонімів у тому чи тому писемному дискурсі.

Проблемні аспекти етнонімії ставали предметом зацікавлень науковців. Здійснено спроби довести вплив імперської політики на зміну українцями питомого найменування [1; 7; 8]. У лінгвістиці простежено специфіку побутування етнонімів у текстах історіографічного жанру [2], українських інтермедій XVII–XVIII ст. [3], щоденниковому дискурсі [4]. Цим, власне, і вичерпується українська історична етноніміка (не сплутувати з етимологічним напрямом), хоч питання заслуговує на більшу увагу, оскільки дає підстави науковцям інших держав тлумачити ту чи ту назву під своїм кутом зору. Наприклад, у статті «Етноніми *русин*, *русак* і *руський* у повсякденній мові Московської Русі XVI–XVII ст.» О. І. Зинов'єва кваліфікує етнонім *русин* як такий, що слугував на позначення російського етносу аж із XII ст. Дослідниця, зазначивши, що в словнику І. І. Срезневського цей номен відсутній, покликається на «Словник російської мови XI–XVII ст.» для підтвердження факту найменування росіян етнонімом *русин*, де реєстрове *русинь* проілюстровано трьома контекстами (СРЯ^{11–17}, 22, с. 259). Однак у словнику звертає на себе увагу хронологічна яма – XIII і XVI ст., до того ж контекст із пам'ятки XVI ст., як, до речі, і XIII, не дає підстав стверджувати, що йдеться саме про представника тогочасного російського етносу. Наведемо його повністю: *Подобаше вамъ мене послушати... паче нежелі оного русина, паче ж<е> москвитина* (Ж. Стеф. Перм. Епиф.) ВМЧ, Апр. 22–30, 1031. XVI в. (СРЯ^{11–17}, 22, с. 259). Натомість тут спостерігаємо протиставлення етносів, де лексеми *русинь* і *москвитинь* засвідчують традицію територіально-державної мотивації етноніма. О. І. Зинов'єва констатує, що в досліджуваних нею текстах етнонім *русин* зафіксовано тільки в XV та XVII ст. [5, с. 96–97]. Констатуючи вживання цієї лексеми в пам'ятках різних жанрів, лінгвістка випускає з уваги той факт, що наведені контексти з XV ст. (1) і XVII ст. (4) – це розмовники, складені іноземцями, для яких Московія ототожнювалася зі східними кордонами колишньої Русі, відтак і її жителі отримали найменування за назвою чужої держави, до складу якої входила лиш частина давніх неслов'янських племен. Для чужинців іншим вагомим чинником ототожнення двох етносів слугували офіційний титул московського царя (згадаймо т. зв. Велику, Білу і Малу Русь) та мова, первинно перейнята Руссю з релігійними книгами, адаптована й трансльована новим землям. Таку ж особливість, щоправда навпаки, спостерігаємо й нині, коли зазвичай спортсмени кажуть, що іноземні колеги часто їх ідентифікують не як українців, а як росіян, бо у свідомості таких людей продовжує жити асоціація колишньої держави.

Тож наведені О. І. Зинов'євою контексти дають підстави стверджувати радше про функціонування номена *русинь* у досліджуваних пам'ятках, однак не дають змоги конкретизувати, про яку саме етнічну групу йдеться. Для таких досліджень видається необхідним залучення іноземних джерел, які забезпечать рівність факторів «свого» і «чужого». Логічно, що ми матимемо різні відповіді, коли поставимо запитання: кого,

наприклад, поляки, словаки, угорці називали русинами? Кого самі «русини» називали русинами? Отримаємо помітне географічне зміщення, яке свідчатиме, що русини проживали не там, про яку територію йдеться в статті.

Протистояння «свого» і «чужого» в діяхронії спостережено для більшості класів антропонімів. Прикметним тут залишається те, що ситуація з етнонімами нагадує ситуацію зі становленням прізвиська як категорії антропонімії, яка для кожного народу завершилася в різний час. Зрозуміло, ідеться про літературну мову. Якщо ж узяти до уваги прізвиська, андроніми (за винятком офіційного імені по батькові), то для українців цей процес триває й досі. Живомовна стихія здатна утримувати експресивний пласт, що значно менше властиво літературній мові. Той чи той етнос завжди буде відстоювати «своє» ім'я, заперечуючи найменування, отримані від сусідів. Проте якщо колись не існувало літературних канонів на вживання етнонімів або ж вони були мінімальними для експресивної реалізації опозиції «свій» – «чужий», то можна припустити, що писемні пам'ятки як репрезентанти літературної мови дадуть багатий ілюстративний матеріал.

В аспекті нашого дослідження привертають увагу поетичні українсько- та польськомовні тексти XVI–XVII ст., які демонструють неабияку мистецьку вправність їх авторів, уміння метафорично осмислювати світ і все, що в ньому відбувається. Не оминули поети й тих подій, у яких безпосередню чи опосередковану роль відіграли представники свого та чужого етносів, номінуючи їх у віршах відповідними лексемами. Особливо це стосується змалювання історично вагомих подій, передовсім війни. Необхідно зважити й на те, що в XVI–XVII ст. Польська Держава – активна учасниця дій на геополітичній арені Європи, тоді як Українська Держава не мала цілісних кордонів, залишаючись включеною частинами до складу інших країн, інші сфери суспільного життя (юриспруденція, освіта, адміністрація та інші) українці починали переймати в більш прогресивних держав, зокрема Польщі. Небезпідставно можна стверджувати, що Європа торкнулася тих українських територій, що входили до складу саме Корони Польської, а згодом і Речі Посполитої. І хоч Київ продовжував залишатися осередком освіти, культури і науки, його представники багато в чому брали за взірць відповідний приклад Польської Держави. Це стосується, зокрема, і Л. Барановича, Й. Галятовського, С. Косова, П. Могили, А. Радивиловського, Д. Туптала та ін. Звертає на себе увагу тематичне спрямування досліджуваних поезій: в українців спостерігаємо якусь зацикленість на релігійній проблематиці, а поляки намагаються за допомогою віршової форми передати своє бачення різних моментів життя й окремої особи, і суспільства загалом, хоч більшість контекстів переконує, що сприймали поляки інші народи теж крізь призму двох чинників – політичного та релігійного. Власне етнічні відмінності тоді ще не мали суттєвого значення, тому й не вербалізовані в жодному з досліджуваних творів. Релігійний та політичний чинники детермінують у тогочасного книжника дві ключові «розпізнавальні» ознаки: 1) це представник твого віросповідання чи ні; 2) це твій союзник чи ворог. Якщо перша позиція в діяхронії може надовго залишатися незмінною, то друга, ураховуючи специфіку зовнішньої політики колишніх і новоутворюваних держав у XVI–XVII ст. до розширення своєї території, на мовному рівні могла змінювати семантику на антонімічну до вихідної.

Проте релігійні відмінності були важливішими, що знайшло відображення в досліджуваних текстах. Помітне місце в українській поезії задекларованого періоду посідає дискусія з представниками католицизму про хибність їхньої віри. Звісно, події 1596 р. можна потрактовувати по-різному. З позицій українства ми схильні говорити про зародження полемічної літератури як реакцію на Брестську унію, яка передбачала «окатоличення» українців, що у віршах знайшло відображення в загальній номінації представників інших етносів за релігійною ознакою – місцем, звідки цей напрям віри поширився, водночас указуючи на єдине джерело походження цієї віри. Експресивну оцінку таким етносам вербалізує атрибутив, напр.: *Але во остатній вѣк гордыи римляне / почитаютъ свое, якъ божіє, созданіє* (О латынскої гордості (<http://litopys.org.ua/>)); *Нынѣ вже римляне письмо преслушали / и набоженства их ново позмышляли* (Крещеніє безъ мира у римлян (<http://litopys.org.ua/>)); *Нехай же дружѣтся с Каїном рѣмляне, / и положить их бог в такое*

ж каранье (О отступных пастырох от святой вѣри и церкви вѣсточнои (<http://litopys.org.ua/>)); *Плачемся о вас, милый римляне, / твердо-сердечнии жидо-христiane* (Церков западная блудить (<http://litopys.org.ua/>)); *Будь же сыном православным, уніате, / Єст покута живым людям, милый брате!* (А. Филипович (<http://litopys.org.ua/>)). Етнонімом *римляни* українські поети послуговуються і в польськомовних текстах, напр.: *Nowina Greckiey wiary ludziom na zadania / Rzymianom odpowiadać. Poki zachowania / Y obrzędy, y wiarę niewzruszoną mieli, / Poty na szkrypt wszelki, choć urażny, milczeli* (Х. Філалет, *Хіа́зка до mijających towi* (<http://litopys.org.ua/>)). Автори вдаються до складених найменувань, апелюючи не тільки до сучасників, але й до минулих та майбутніх поколінь, напр.: *Але покажите, о римский дѣти, где вам позволяно заповѣдь презрѣти* (О отступных пастырох от святой вѣри и церкви вѣсточнои (<http://litopys.org.ua/>)).

Звертає на себе увагу те, що колишній атрибутив *поганий* ‘язичницький’, який у киеворуський період з-поміж інших етносів позначав переважно половців (головного ворога Русі), зазнавши субстантивациї, отримує і специфічно іменникове оформлення завдяки словотвірним потенціям української мови і продовжує вживатися як синонім до інших етнонімів на позначення народів за релігійною ознакою, напр.: *Так и поганове хрестіан гонили / и мѹдрости божей себе не смирили* (О отступных пастырох от святой вѣри и церкви вѣсточнои (<http://litopys.org.ua/>)); *Свѣдками того суть (ох) мѣста подолскіи / И краи подгорскіи, аж тыж и белзскіе, Где много поганин крѣве хрестіанской розлял, / А живо позосталых тых въ неволю забрал* (К. Сакович, *Вѣршѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска его королевской милости Запорозкого* (<http://litopys.org.ua/>)). У синонімічні відношення з однослівними найменуваннями вступають також атрибутивно-субстантивні сполучення. Продовжуючи традиції киеворуського літописання, українські середньовічні книжники цим словосполученням номінують татар і турків, напр.: *И ты, днешний гетмане, зацный Олефѣру, / Щасливе справуй войском тым а ховай вѣру / Богу и народови тыжь хрестіанскому. // Чим будеш завше страшный племеню поганскому* (К. Сакович, *Вѣршѣ на жалосный погреб ...* (<http://litopys.org.ua/>)).

Натомість самоетноідентифікація крізь призму релігійного чинника окреслена лексемами *христiane* із загальним значенням «послідовники християнства», яка поза контекстом може бути використана й на позначення інших етносів, які сповідують, наприклад, католицизм, та греки, сполученням слів *народ хрестіанский* (див. попередній приклад): *Утверди нас, господи, у вѣри стоати / а от востока к западу не отступати. // Ми єсмо твои раби убогии, бо вже ся прельстили христiane многии* (А. Селецький (<http://litopys.org.ua/>)); *Дай помощ от печали, / абымы в цѣли zostали: / Вылучаєши, хто з нас, Пана, / по правици Твоей стане, / Абы боли не колотили, / в покою лѣт конец жили, / Межи Греки и Рымляны, / гдыж то люд твои єст выбранный* (А. Филипович (<http://litopys.org.ua/>)).

Іншим критерієм етноідентифікації, як засвідчують поезії українських книжників, була мова. Зафіксовані випадки вживань таких етнонімів радше свідчать про синкретизацію релігійної та лінгвальної складових, аніж про чисту лінгвальну семантику. Крізь призму віршів латиномовні етноси (зрозуміло, ідеться про ті народи, які латинську мову запровадили як мову освіти) постають повними антиподами запровадженої освітньо-релігійної концепції – неукраїнами, які нічого не можуть навчити, а час навчання в таких закладах проголошено марно витраченим, напр.: *Так и латинници вас нынѣ сияють, / от мѹдрости божей усѣх отбавляют; Вже нам латиньници глѹпство причитають, / а сами все злоє в людех умножают; Марьнотрѣвность лѣтам молодым бывает, / хто у латиньников наук уживает* (О отступных пастырох от святой вѣри и церкви вѣсточнои (<http://litopys.org.ua/>)).

Інші етноніми на позначення «чужих» зберігають нейтральну семантику, мотивовані вони або назвою країни, або територією проживання, або ім'ям родоначальника, або збірною назвою племен, напр.: *Вѣнец мой златый, в Полицѣ положенный, / В трѣх ми чадѣх словно уплѣтенный: / Ляхи, русь, литва – то суть чада моя; / Два возгорѣша, взяша мечи своя, / Юнаго брата убить совѣщаша, / А мене, матер, зѣло обругаша* (Історичні вірші); *Кды ся стали немци с турком смѣле витати, / стали турцѣ з-под Вѣдня як пилно утѣкати! // Нѣмцы хвалу*

Богу воздають, / за **турчином** угоняють (Історичні вірші (<http://litopys.org.ua/>)); *Кто бы хтѣл достатечне справы описати / Петра Конашевича и на свѣт подати / Мусѣл бы у кгрецкого поеты Гомера / Зычитъ розуму, альбо тыж у Димостена, / Которыи валечных своих кгреков дѣи / Выписали достатне, яко по лнѣи; Повѣсть и Мултянская земля, и волошин, / Якъ их тот гетман зъ своим рыцертвом положиш (К. Сакович, Вѣршѣ на жалосный погреб... (<http://litopys.org.ua/>)).* Це ж спостерігаємо й у польськомовних віршах українських книжників: *Ta zwierzyzna gdy ma rogi, / Сны **Polaku** niebądź srogi, / Postawsie oney laskawie, / W rowney **Rusin** oddać sprawie (Lutnia, с. 550); *Święty gniew gdy na **Turczyn** (Lutnia, с. 550); *Przedtym po diable i okupowali, / I okupione **Krymcy** głowy brali (Świat, с. 88) та ін.* Поява різних конотацій часто залежить від обраного жанру. Наприклад, у сатиричних польськомовних віршах Д. Братковського етноніми часто отримують негативну конотацію крізь призму міжетнічних конфліктів, зокрема частих воєн, або ж крізь призму тієї чи тієї виразної риси: *Kto coś, kto wojen, niech będzie równina, / Chodź zdrów w kirejce, gdyś zabił **Turchyna**, / Ale to bieda – na drugim kiereka, / W boju **Turchyna** nie widział od wieka (Świat, с. 22–23); *Wieczny ty pokój czynisz, **psi Turczynie**, / Alić ta wieczność w kilka lat przeminie (Świat, с. 60); *Potęźnie piją to piwo **Mazury**, Niejeden trafi jak świnia do dziury (Świat, с. 92).*****

Засвідчена в українській поезії група етнонімів на позначення «своїх»: автохтонна назва *русь* та її суфіксальні похідні *русин*, *руснак*, а також номен на позначення представника нової військової формації *козак*, *запорожець* (мотивована назвою території, де розташовувалася ця військова формація), напр.: *И то вам есть, **руси**, печать христіанства, / принесенный овоц въ началѣ съ поганства (О святых тѣлах печерских (<http://litopys.org.ua/>)); *Которые пришли, Хмелницкого абы поймали, / Леч сами в неволю впали. // Поихали бучно до Криму рыдваны, / З совѣтниками оба полские гетманы, / А возы скарбные **козаком** ветали, / Аби худобу свою полатали, / Хотѣли ляхи с **козаков** славу мати / Аж Бог тому долг, кто вмѣет ся смирати, / Той вознес[e] нинѣ смиренных **руснаков** / А гордых со престол низложи поляков, / Богатих тцых отпусти до Криму / Хотѣвших **русси** наклонити до Рыму (Історичні вірші (<http://litopys.org.ua/>)); *Весели ж се ты, **русине**, / Тва слава никгда не загине (Ян Казимир Пашкевич); *Не барзо тебе Рым прагнет и латина, / Може бовѣм обитися без **русина** (А. Филипович (<http://litopys.org.ua/>)); *Украина тымъ войском въцале зостаает. // А где **запорозцов** нѣт, татарин впадает; **Козак**, нѣ маючи нѣ зброй, нѣ шишака, / Стигаєт татар, бы могл допасти лошака (К. Сакович, Вѣршѣ на жалосный погреб... (<http://litopys.org.ua/>)), та ін.* За даними В. Балущка, з кінця XVI ст. в ділових документах поширений етнонім *українці* [1, с. 53], проте в досліджуваних поезіях його не засвідчено. Уживаючи етноніми на позначення українців, книжники відшукують ті аспекти, які позитивно виокремлюють наш народ з-поміж інших. Таким, зокрема, є звичаєве право українців як найвища юридична інстанція: *Lutra do lutra, kalwina do wina / Zakon nie każe, a zwuczaj **Rusina** (Świat, с. 30).*****

Активно використовують українські книжники й назви давніх племен *скіфів* та *сарматів*, котрі проживали на території України, тим самим натякаючи на давність свого походження, напр.: *Много на нь тыя, много наступаху / В руцѣ его вси крѣпци падаху / Градове, села в конецъ раскопаша, / Мужіє, жены **скіфом** вси предаша (Історичні вірші (<http://litopys.org.ua/>)); *О Русь презацна, в силе Христа правды солнца / Гордую луну **сармат** окури до конца (Історичні вірші (<http://litopys.org.ua/>)); *Взятый естесь у свѣта, ценжне узброіонный / И отъ бога въ покорном сърдицу улюбіонный: / Влодемера, Всеволода, цного Ярослава / Мужство, вѣры и цнот всѣх при том гербѣ слава / В тобѣ тепер сіяет; и межии княжаты / Давнѣйшими тобою хлюбятся **сарматы** (Т. Земка (<http://litopys.org.ua/>)), зрідка послуговуючись і неадаптованою формою, яку польська мова запозичила з латинської: *Острозскіи бовѣм пляц им заступають, / Котріи в **савромматех** с кролми ровнають (Анонім, На старожитный клейнот ясне освещеных и вельможных князят Острозских (<http://litopys.org.ua/>)).****

Спорадично у віршах презентована етноідентифікація за соціальною ознакою, до того ж фіксуємо таку ідентифікацію тільки для польського народу, напр.: *Яко ся колвек стало и чый был початок, / Если ж с **шляхты** алболы розных небожаток (Лямент (<http://litopys.org.ua/>)); *Вси земля, прах и пепел, толко едно свято / Племя и род, коего добродѣтель славить: / Та сама**

славу радить, та багатих ставить, / Та ворота к шляхетству и ключ к славі златій, / Тая шляхтов дѣлаєт – не отец, ни мати (Історичніє вѣрши (<http://litopys.org.ua/>)).

Відгомоном давньої специфіки поділу етносів на свій і чужі є запозичене латинською мовою з грецької слово *варвар*, семантика якого первинно зводилася до елементарної констатації «не-Я». Цим етніміїним універсалізмом позначали всіх «чужих». Етнічна диференціація *варварів* відбулася на пізніших етапах розвитку народів, коли вони почали усвідомлювати, що «чужі» між собою різняться, а це, зі свого боку, спричинилося до виникнення нових експресивних номінацій «різних чужих», мотивованих міжетнічними контактами (війна, переділ території, співіснування на одній території, торгівля, конкуренція, тощо). В українській поезії досліджуваного періоду один раз подибуємо узагальнену назву різних народів за допомогою словосполучення з похідним-атрибутивом, напр.: *Тым ся лукавых духов гуфы прогоняють / И варварских народов польки побѣждають* (М. Смотрицький, Епикграмма на герб (<http://litopys.org.ua/>)).

В українських віршах XVI–XVII ст. активністю позначені складені найменування з компонентом *народ, род*. У більшості випадків – це нейтральні назви, ужиті, очевидно, для дотримання віршового розміру, аніж надання тексту експресивності, напр.: *Поки свѣт тот стоить, и поки народ рускій трѣвати будет, / шелякого стану чоловѣк, прошу, нехай мя не забудет* (Д. Наливайко, Лямент дому княжат Острозских над зешлым с того свѣта ясне освещеным княжатею Александром Коньстанътиновичом княжатею Острозским, воеводою Вольньским (<http://litopys.org.ua/>)); *О котруй цный народ рускій занедбаваєт / И за подлѣйшую реч собѣ покладаєт* (Анонім, О науцѣ (<http://litopys.org.ua/>)); *Восточныя церкви в русинском народѣ, / ея же свѣтлость сияєт въ поганской незгодѣ* (Г. Смотрицький (<http://litopys.org.ua/>)).

Виразно негативну оцінку в читачів формує словосполучення *народ жидовський* та іменник *жид / жидове*, коли натрапляємо на спроби позірною потлумачення християнської віри крізь призму вчинків предків єврейського народу. Звісно, обман, зрада, задрість та багато інших негативних рис властиві будь-якому народу, проте віра не кожного з найдавніших народів набула статусу світової релігії, відтак слугує своєрідним подразником для дошкуляння тим, що засновники віри – євреї – самі ж зрадили Христа. Свідомо зроблений акцент на цьому в часи полеміки з католиками розширив семантичну структуру лексеми *жид* негативною конотацією (слово *жид* є фонетичною трансформацією гербайського імені *Юда*, продовжує вживатися без негативного нашарування в польській мові), напр.: *Горе оным, иже церквоу изражають / и за имѣния вѣру продавають, / Як жидаы Іудѣ цѣнѣ составляютъ; Яких тепер церквоу римская не маєт, из жидами едность и любѣв пріймаєт; Для чого ж празнуєш свята из жидами – / христоубийцами, божими врагами? (О отступныхъ пастырохъ отъ святой вѣри и церкви вѣстьчной* (<http://litopys.org.ua/>)); *Жидомъ свято устѣвилъ тутъ царь Єровоамъ, / мы о свои не дбаєм, не велми ж добро нам; Въ томъ месецы господѣ жидаы крижовали, / собѣ лихо, нам добро тымъ паномъ з'єднали; Жидове сухо прошлі Чирвѣное море, / кормилъ ихъ богъ на пуци, не было имъ горе* (А. Римша, Которого ся месеца што за старыхъ вековъ дѣло короткоє описаніє (<http://litopys.org.ua/>)); *И слушне, абы корона, такъ коштовная, / Котруй жадная иная не естъ ровная, / Якъ діаменты, каменямъ была сажена / И ведлугъ годности праве наддер упрена, / Котрая абы ся здалека венцъ свѣтила / И променѣ пречъ вколо себе роспустила, / Шарлатною крѣвю вся свѣтно проквітаючи, / Безвѣстныи народъ жидовський завстыжаючи* (П. Беринда, На Стефана Первомученика (<http://litopys.org.ua/>)); *Правдивого месію гербъ его правдивый / Показуєтъ вамъ, роде жидовский зрадливый* (На пресвѣтлый, всему свѣту свѣтящій гербъ месіи правдивого Ісуса Христа, Сина Божія (<http://litopys.org.ua/>)).

Викликає подивування, що жодного разу в досліджуваних віршах українських книжників не засвідчено етнімів на позначення москвитів, що, очевидно, пов'язано з радянською цензурою при підготовці до друку цих текстів. Хоч, наприклад, видрукувані 1960 року українські інтермедії XVII–XVIII ст., написані у віршованій формі, переконують нас у функціонуванні етніміа *москаль* з нейтральною семантикою: *Пойду знову на Сѣч-маты, пойду долѣ внизъ шукаты, / Козацкая доле, / Козацкая доле! // Ачей буду потугою, а в москаля*

заслугою, / *Mati ж моя, оле, / Mati ж моя, оле!* (3-я інтерлюдія до драми «Комическое дѣйствие» М. Довгалевського (<http://litopys.org.ua/>)); *A co tut będziesz o wierze dyszkuruować?! // Słyszę, ydzie moskal. Tu będzie szturmować!* (4-а інтерлюдія до драми «Комическое дѣйствие» М. Довгалевського (<http://litopys.org.ua/>)). Натрапляємо на цей етнонім у віршах українського поета Д. Братковського, опублікованих 1697 року у Кракові: *Niedobry zwyczaj, ja z niego żartuję, / Dajesz Moskalu, a mówisz Żaluję* (Świat, с. 11).

У польській поезії, як ми зазначали, акценти дещо зміщені: тут майже не знаходимо віршів, що стосуються релігійної ситуації, натомість констатуємо теж дві основні позиції: 1) людина з її почуттями; 2) політична ситуація, що склалася через різні соціальні конфлікти (війна, одруження між членами королівських родин, придушення повстань, та ін.). На думку М. Малець, «w języku polskim możemy wyróżnić kilka rodzajów nazw etnicznych, których obiektami są zbiorowości ludzkie. Są to: nazwy prapolskich plemion, nazwy grup regionalnych, prototypu nazw miejscowych, które były pierwotnie nazwami gromad ludzkich, nazwy narodowości oraz pluralne formy nazw mieszkańców odnoszące się do całych, niepowtarzalnych zbiorowości» [12, с. 182].

Як і в українських віршах XVI–XVII ст., етноніми засвідчені переважно в поезіях, де польські книжники описують зовнішньополітичну діяльність своєї країни, спрямовану переважно на завоювання нових територій або відстоювання власних. Етноніми в таких контекстах виконують власне номінативну функцію, не мають експресивної конотації, напр.: *Tego baczyć nie mogę, dla której przyczyny / Wolicie do Włoch albo do Niemiec ślać syny* (Poematy, с. 188); *Ale tobie tak trzeba myśleć o pokoju, / Jakobyś się mógł zaraz przydać i do boju, / Bo jeśli ja co mogę rozeznąć na niebie, / Wrychle Greczyn usłyszysz o nagłej potrzebie* (Poematy, с. 201); *Gabor chcąc się nas z Węgier skaraskać co prędzej, / Cztery piechoty tysięcy Turkom i pieniędzy / Posyła, żeby wpadłszy niespodzianie w ptaki, / Z Czech i z Węgier pomocne odwiedli Polaki* (WCh, с. 54); *Wziął nam Turczyn Wołochy, jeszcze więcej grozi, / Za swoje musułbasy, za garść wełny koziej. // Wzięli świeżo Inflanty z Estonią Szwedzi, / I złupiwszy nas z srebra, nabawili miedzi. // Ostatek go na Włochy poszło i Francuzy, / Za wiotche materyjki, forboty i guzy. // Niemcy Prusy trzymają, gdzie aż serca bolą, / Gdyśmy świeżo szlachecką krew dali w niewolę! // I Węgrzyn, choć nas prawie już wysłał do szczętu, / Pewnie, że w ryb łowieniu nie zaśpi odmetu* (WCh, с. 101); *Jeszcze się Szwed, co wojną tak barzo poryżał, / Jeszcze się z waszych ręku Moskal nie wylizał, / Dziś na tym stopniu stoim, co wam nie nowina, / Albo zwyciężyć, albo mieć panem Turczyna* (WCh, с. 165); *Tak niekiedy Jugurta szalał na przemiany, / Zwadziwszy się nie równią z wielkimi Rzymianą* (WCh, с. 177); *Wziął Rusin Ukrainę, Tatarzyn się weprze / W Podole, Moskwa w całą Litwę i Zadnieprze; / Węgrzyna nam w Podgórze wrzuciły pokusy; / Zażął Szwed Wielkopolskę, Brandeburczyk Prusy; / Niemiec przypadł do ziemi, jako wilk na jagnię* (WCh, с. 284); *Co nam Francuzowie / Pomogli, Szwedzi, Niemcy, Szoci, Anglikowie?* (Nemezis, с. 52); *Tedy tam, gdzie około Dunaj niespokojny / szumi wiecznie za uchem, Rumom i Bułgarom, / Bośnie, Serbom, Multanom oraz i Tatarom / z chanem i Kantymirem każe iść na głowę, / roztrząsszy pretensyją pierwszej hardą owę* (Władysław IV, с. 263), та ін. Звертає увагу вплив української мови на польську, що проявляється у використанні повноголосної форми *Wołoch*, не властивої останній.

Польський народ у XVI–XVII ст., як засвідчують досліджувані вірші, мав два ендоетноніми. Кількісна перевага лексеми *Polak* над *Lach* свідчить не стільки про негативну конотацію в другому слові, скільки про вироблення єдиного підходу до найменування польського етносу номеном, співвідносним з назвою держави, напр.: *Pełne były Polaków Węgry, Śląska, Spisze* (WCh, с. 284); *Com za ledwie usłyszal, porwę się z gościny / Prędko szukać onego, który te nowiny / Powiadał o Polakach bratu niedawnego / czasu* (Satyr, с. 58); *Sługę tylko jednego Polaka przy sobie / Miał, kazał mu pomóc co w onej to chorobie* (Zabawy, с. 149) – *Możem bez Karakasza bić się jeszcze z Lachy, / Grzmi cały dzień na próżne z wielkich dział postrachy* (WCh, с. 177) та ін. Етимологічний коментар до ендоетноніма влітає у віршовані рядки Я. Кохановський: «*Polak od pola rzeczony*» – *pospolite głosy* (Poematy, с. 177).

Польські поезії засвідчують функціонування трьох етнонімів на позначення українців – *Rusin*, *Zaporożec* та *Kozak* (з позицій поляків, зокрема В. Потоцького, русини становили собою

окрему етнічну групу, яка нападала на кресові польські території. З опису подій можна припустити, що йдеться про територію Середньої Наддніпрянщини та Київщини): *Darmo: bo Zaporozec, mając to za bajki, / Sunie chyżo ku Dniepru obciążone czajki* (WCh, с. 28); *I Turczyn na Kozaki, i Polak na Ordy / Za pierwszą okazyją wecowali kordy* (WCh, с. 28). До того ж русинів поляки вважають якщо не освіченими, то такими, які мають великий досвід у військовій справі: *Rzekłbyś, że to ci wstali z Bolesławem z trumny, / Co żelazne po końcach ojczystych kolumny / Stawiali, kiedy na wschód padł Rusin премудry, / Na zachód pyszny Niemiec krwią zaszargał pludry* (WCh, с. 94).

Контекст дає змогу визначити конотацію в етнотопімі. У цьому беруть участь і додаткові кваліфікатори, зокрема атрибутиви та іменники, і повністю контекстуальне оточення, напр.: *Wprzód niżli sarmackiego Marsa krwawe dzieje / Potomnym wiekom Muza na papier wyleje, / Niż durnego Turczyzna propozyt szkarady / Pisać poczną w pamiętne Polakom przykłady* (WCh, с. 17); *Mało co tam wojennych; dziady, kupce, Żydy, / Martauzy postroili i dali im dziady; Czy nie Cygani, którzy podle drumle klepią, / Bić nas będą, skoro się masłokiem zaślepią* (WCh, с. 108); *Ci Żydzi i Cygani, że kupców ominę, / Będą z dzieci wybierać naszych dziesięcinę?* (WCh, с. 166); *Lecz i Moskal gruby / Tąż klawą wytrącone zbierał nieraz zuby* (WCh, с. 191); *Więcejci was daleko, co swe wsi mijacie / I ojcowskie kredence u Żydów chowacie* (Poematy, с. 178); *Prowadzę wam dwu mężów stanu rycerskiego, / Kozaka z Persem wdzięczne rzeczy prawiącego, / A przy nich więzien z Turek nieborak ucieka, / Ale iż się zmógł w drodze, na Podolu czeka* (Utwory, II, с. 67); *Kto pomni, jako Ostroski rozumem / Zdradnych Moskalów często płaszał szumem* (Utwory, I, с. 96) та ін. Наведений ілюстративний матеріал засвідчує хронологічну негативну конотацію, детерміновану війнами з турками та московитами, а також закріпленими в тогочасному польському суспільстві поведінковими стереотипами до представників єврейського та циганського етносів.

Польська поезія багата на засоби вираження етнічної належності. Автори послуговуються різними мотиваційними моделями номінації, зокрема «назва глави держави → назва народу»: *Już się Moskal sto razy albo przeumiera / Więcej: bo kiedy pies wie, że sadła uszkodził, / Że nam zajadł i na nas Osmana wywodził, / Jako się już wspomniało, więc nam z każdej miary / Przegrać i wiecznie upaść życzy kocur stary* (WCh, с. 176–177); *Ten-ci był Osmanów niewinny / na nas grom i aparat wytoczony naraz, / żeby polknąć i pożreć ojczyznę tę zaraz* (Władysław IV, с. 126); «назва столиці → назва народу»: *Tu Rzym, tu patrzy Wiedeń, tu sąsiad oboczny, / Który za prowincyją tunetańską roczny / Odbiera upominek (sześć klacz białych cugiem, / Sześć bujawych sokolów, acz nierównym długiem / Od Turka, Hiszpan mówię: bo za takie czacza / Dał wyspę; stoiż za to sokół albo klacza?) // Patrzy szeroki Paryż i przez dalsze morza / Londyn, Sztokholm, Kopenhag, gdzie zachodnia zorza / Późne po zaszłym słońcu swe proporce zbiera* (WCh, с. 176–177); *Wieści idą a idą, że Moskwa wojuje / Inflantskie żyzne kraje i ruskie plądruje* (Wtargnienie, с. 61); «збірна назва племен → назва держави → назва народу»: *Których się więc przemożne lękały narody, / Dziś trzyma garścią ludu Litwa carskie grody. // Tak-że to Moskwa w rozum, tak i w lud obrana, / Że chcecie cudzoziemca sobie wziąć za pana?* (Nemesis, с. 73).

Історичні поеми польських книжників можна назвати енциклопедіями етнотопімів. Автори для збереження історичної достовірності залучають широку палітру етнотопімів, проте переконані, що саме поляки, а не інші народи, мають бути в центрі уваги: *Nie Węgrzyn tu, nie Niemiec, nie Arabin nagi, / Inakszej na Polaków potrzeba uwagi* (WCh, с. 111). Крім загальновідомих назв, поети активно послуговуються регіональними етнотопіміми, коли змальовують події, що безпосередньо торкаються тієї чи тієї території. Автори, незважаючи на специфіку жанру, висміюють, з одного боку, нездатність представників цих земель протистояти польському війську, напр.: *I Jugra, i Permia, gdzie na smukłej tyży / Człowiek lata po śniegu od sokoła chyżej, / Gdzie już wojnę nie z ludźmi, bo ci ich postury / Nie znieśli, lecz z niedźwiedzmi i srogimi tury, / Z potworami morskimi, bez soli, bez chleba, / O wędleń tylko rybnie wieść było potrzeba* (WCh, с. 75); *Stamtąd prosto na Mordwę i Sudale błotne / Obróć ku stolicy, gdzie pakta wykrotne / Z Moskwą kończy Żółkiewski* (WCh, с. 75), а з іншого – уживання таких лексем, що слугували для номінації могутніх мілітарно-територіальних утворень, підкреслює відвагу, міць, хоробрість поляків: *To tak Turkom Wyrządzał na pojeznej czajce; / Koniem zasię*

Krymczuki gromił i Nahajce (WCh, с. 72). Для регіональних етнонімів теж працює площина «свій – чужий», хоч у більшості контекстів такі номени реалізують нейтральну семантику: **Mazowszanin ściśniony Czechowi hołduje**, / *A za dobre sąsiedztwo Krzyżakom dziękuje* (Поемату, с. 219); ... i szwedzcy gdzie **Skryfinni** po morzu tyżują, / i zimna obumarli **Lapowie** nie czują (Władysław IV, с. 30); *Co tatarskie harpije wspomnię wypłoszone / z Dzieczyzny i Budziaków* (Władysław IV, с. 31); *Po nim syn Iwanowicz Wasyl nastąpiwszy, / a nad ojca daleko sroższy i szczęśliwszy, nie tylko że dotrzymał posiadzionych krajów, / ale dosiǳł i dalszych za Wołgą Nohajów* (Władysław IV, с. 36–37); *Toż Mścislawski dopiero, wielkiej mąż powagi, / zdania ich te pogani, jako żadnej wagi / niemające i gruntu: «Bo cóż by mógł więcej / nad Szujskiego Galicyn?»* (Władysław IV, с. 56); *W które tropy, Marsowy niosąc wzrok ponury, / Kossakowski prowadzi także swe Mazury / gdzieś spod ciemnej planety od pruskiej granice* (Władysław IV, с. 128); *Tak aż więc na północy zostałem kniażem możnym, / Już i do zimnych krajów i Lapom jestem groźnym* (Acrostichis, с. 74); *Pocilić się dość długo Sauromate mili, / Niżli wpojszród Europy kraj swój rozszerzyli – / Ruś, Czechowie, Wołosza i z Pomorczykami / Niemcy, Węgrzy i Turcy są tego świadkami* (Utworky, I, с. 232), зрідка використовуючи для номінації представників однієї території різні словотвірні одиниці (*Mazowszanin, Mazury*).

Викликає подив у В. Потоцького незгода литви поступитися панівним місцем полякам після утворення нової держави – Речі Посполитої: *Toż dopiero Władysław panów radnych zbiera / I, gdy nam tak niewczesnie Chodkiewicz umiera, / Wielką odda buławę podczaszego pieczy. // Na co zgoda koronnych; Litwa trochę przeczy, / Albo swego na miejscu chcą mieć Chodkiewicza, / Albo być pod samego rządu królewicza. // Aleć i to Władysław snadnie uspokoi: / I Litwa, i Polacy w opiece są mojej; / Jeśli dotąd Polacy byli pod Litwinem, / Czemuż Litwa nie ma być pod koronnym synem?* (WCh, с. 193).

Релігійно-воєнний етнонімний наратив у польській поезії презентує тільки лексема *Krzyżaki* ‘хрестоносці’, напр.: *Tu już burda z Krzyżaki, którzy swojej mocy / Nie ufając, u Czecha szukają pomocy* (Поемату, с. 218).

Польські письменники теж апелюють до сарматів як своїх предків: *Nie łoże, nie łabędzie mchy, nie miękkie szaty / Przodki nasze a stare zdobyły Sarmaty* (WCh, с. 78); *Widziałbyś tam był serce, widziałbyś był męstwo / Starych onych Sarmatów, jakby już zwycięstwo / W rękę mieli* (WCh, с. 94), інколи апелюючи до авторитету народів, які мають збережену історію: *Z tego gniazda waleczny naród wstał za laty – / Grekowie starodawni zwali Sauromaty* (Поемату, с. 229). Виводячи першопочатки свого етносу від родоначальника Леха, польські книжники послуговуються аналітичними номінаціями, що мають прозорі біблійні алюзії: *Idzie Lechowe plemię starożytne: / widać Miecławy i Jagieły bitne* (Pochodnia, с. 46).

При описі давніх подій автори згадують племена, які відіграли помітну роль у геополітиці Європи, напр.: *pomni jeszcze Goty Rzym i w sycylskiej skale / kowany Enceladus waleczne Wandale* (Władysław IV, с. 31); частина цих племен стала панівним населенням створених держав, що слугувало мотиваційною основою для їх називання, напр.: *Niechaj Tagus Hiszpany, Arymaspus Scyty, / Hermus Lidów bogaci w piasek złololity, / Swą Paktolus Azyją, a z nami o ścianę / Niechaj toczy podobną Bodrog Węgrom pianę* (WCh, с. 255). При описі розселення слов’янських племен поети для більшої інтелектуалізації тексту подають також і етимологічні ономастичні коментарі, напр.: *To Wineci, skąd Morze Wineckie nazwano, / To Rosani, skąd ruski naród mianowano, / To Laksi, skąd Lach rzeczon, to możni Cekowie, / Od których imię mają dzisiejszy Czechowie, / To Bulgary, co naprzód płyną po Dunaju, / Po nich dzielni Słowacy jednegoż rodzaju, / Więc Serby, więc Antowie, Bosnacy za nimi / I Karwaci waleczni z chorągiewami swemi* (Поемату, с. 230–232).

Аналізовані польські тексти засвідчують функціонування різних словотвірних варіантів етнонімів, напр.: **Zaporożec – Zaporozany** (*Tatarowie jak rano w onych chróstach legli, / Lubomirskiego aże do wieczora strzegli, / Żeby się tam nie mieszał, gdzie bliskie swej ściany / Koniecznie chcieli Turcy znieść Zaporozany* (WCh, с. 111)); **Moskal** (*Aleć nie tylko z Turków i ordy miał serca, / Doznał go i stokratny Moskal przeniewierca* (WCh, с. 73)) – **Moskwicina** (*I nie ma-ż już pod słońcem narodu dzikiego, / Z którego by nie mieli zawziąć co nowego, / A chociaż tam jako*

żyw nogą nie postali, / Tylko z panów wojskowych tego nachwytali, / Którzy w bitwie ujźrzawszy darskiego Turczyzna / Albo też grubem strojem podczas Moskwicina, / To z onych stroje biorąc, onym pokazują, / co oni swym dowcipem inaczej kształtują (Satyr, с. 40–41); **Prusy** (*Tam było widać Prusy, a oni wojują / Mazowsze, ludzi więżą, wsi i miasta psują* (Poematy, с. 217)) – **Prusaki** (*Działyńscy dwa przybędą z Prusakami swymi, / odkąd Golf Wenedycki wiatry północnymi / tu ich ku nam popędził* (Władysław IV, с. 128)). Загалом словотвірна тенденція тогочасних української та польської мов для творення етнонімів базується на використанні суфіксів *-ин-, -ак- / -ун-, -ин-, -ан-, -ак-, -ук-, -ук-, -ал-, -ур-,* зрідка ускладнених іншими.

Польська та українська поезії презентують однотипність граматичного числового вираження – одинна, збірна одинна та множина, напр.: *Tę-ć oddaje buławę, pod Kircholmem która / Dziewięć tysięcy ludzi (nie pociągam pióra: / Niemców, Francuzów, Finów, Belgów i co pluder / Rodzaju, których przywiódł sam Karol man-Suder, / Kiedy nam chciał Inflanthy wydrzeć; czego potem / I dopiął) położyła na placu pokotem / Czterma swoich tysięcy* (WCh, с. 191); *Widaćże było dalej dwie wojszcze ogromne, / Strzelbę na się składając i kopije lomne: / Stąd Krzyżacy, a z nimi Niemcy i Czechowie, / Stąd Polacy i Litwa, Ruś i Tatarowie* (Poematy, с. 221); *Пам'ять, Музо, приводиши на пляц залеценья, / Пам'ять, скарб непребраный сличног мовеня, / Где слава Цинеова, котрый всѣх римлянов / Имена мѣл в пам'яти и розность их станов; Фундаторе и отче, нам превелебнѣйший, / При той водѣ зостаєт человѣк свѣтлѣйший – / Як теды Язон греков богатил през воду, / Так мудрость дасть Могилом в славѣ охолоду* (С. Почаский, Ευχαριστήριον (<http://litopys.org.ua/>)); *Дознавал не поединькроть турчин-поганин / Єго мензства и прудковоєнный татарин; Козак, нѣ маючи нѣ зброй, нѣ шишака, / Стигаєт татар, бы могл допасти лошака* (К. Сакович, Вѣршѣ на жалосный погреб... (<http://litopys.org.ua/>)) та ін. Зауважимо, що формою збірної одинни частіше послуговуються польські книжники.

Висновки. Отже, досліджувані тексти засвідчують, що українські та польські поети активно послуговувалися етнонімами для номінації різних народів та племен. Семантична диференціація зумовлена позамовними факторами, зокрема для українських книжників таким була релігійна ситуація, що спричинилася до номінації всіх етносів, передовсім поляків, які сповідують католицизм, словотвірним дериватом *римляны*, а також *латинниці*, мотиваційною основою якого слугував лінгвальний критерій. Українські поети, на відміну від польських, активніше використовують аналітичні найменування. Самі собою етноніми не містять негативної конотації, однак можуть набувати її в контексті, для чого книжники послуговуються атрибутивами або контекстуальною актуалізацією семантичної опозиції «свій – чужий» при описі тих чи тих подій. Загалом більший арсенал етнонімів польських поетів детермінований тогочасним перебуванням цієї країни в європейському цивілізаційному просторі.

Джерела

ЛВ – *Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ, составилъ Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи войска запорожскаго, 1720.* Київ : Въ Лито-Типографическомъ Заведеніи Іосифа Вальнера, 1848. Т. 1. VIII, 454, 51, XXX с.

ЛГ – *Лѣтопись гадячскаго полковника Григорія Грабянки.* Київ : Въ Университетской Типографіи, 1853. 374, VI с.

ЛС 1846 – *Лѣтопись Самовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго и междоусобіяхъ, бывшихъ въ Малой Россіи по его смерти.* Москва : Въ Университетской Типографіи, 1846. 152, VI с.

ЛС 1878 – *Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, «Краткого Описанія Малороссіи» и «Собранія Историческаго».* Київ : Въ Типографіи К. Н. Милевскаго, 1878. С. 1–207.

СРЯ – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* / Г. А. Богатова (гл. ред.). Москва : Наука, 1997. Вып. 22. 298 с.

Acrostichis – Neothebel W. *Acrostichis własnego wyobrażenia kniaza wielkiego moskiewskiego / oprac. G. Franczak.* Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2016. 156 s.

- Lutnia – Baranowicz Ł. Lutnia Apollinowa każdej sprawie gotowa. Kijów : Z Typographiey Kijowo-Pieczarskiej, 1671. 572 s.
- Nemesis – Podhorecki J. D. Nemesis Kraju Północnego / oprac. A. Oszczęda. Warszawa : Wydawnictwo Neriton, 2010. 110 s.
- Pochodnia – Twardowski K. Pochodnia Miłości Bożej z pięcią strzał ognistych / wyd. K. Mrowcewicz. Warszawa : Wydawnictwo IBL, 1995. 93 s.
- Poematy – Kochanowski J. Poematy okolicznościowe / oprac. R. Krzywy. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2018. 342 s.
- Satyr – Rysiński A. Satyr polski na twarz dworską / oprac. J. Głazewski. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2015. 186 s.
- Świat – Bratkowski D. Świat po części przezyrany. Kraków : W Drukarni Franciszka Cezarego, I. K. M. y I. M. X. Biskupa Krakowskiego Xiążęcia Siewierskiego Typografa, 1697. 166 s.
- Utwory – Paszkowski M. Utwory okolicznościowe. Cz. I–II / oprac. M. Kuran. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2017.
- WCh – Potocki W. Wojna chocimska. URL : <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/wojna-chocimska> (data звернення: 10.06.2021).
- Władysław IV – Twardowski S. Władysław IV, Król Polski i Szwedski / wyd. R. Krzywy. Warszawa : Wydawnictwo IBL PAN, 2012. 527 s.
- Wtargnienie – Głuchowski J. Wtargnienie w Moskiewski kraj Mikołaja Radziwiłła w roku 1568 / oprac. R. Krzywy. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2017. 104 s.
- Zabawy – Daniecki J. Zabawy / oprac. K. Lojtek. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2017. 211 s.

References (translated & transliterated)

- LV – *Letopis sobytij v Yugozapadnoj Rossii v XVII-m veke, sostavil Samoil Velichko, byvshij kancelyariet kancelyarii vojska zaporozhskago, 1720 [Chronicle of events in Southwestern Russia in the 17th century, compiled by Samoil Velichko, a former clerk of the office of the Zaporizhzhya army, 1720].* (1848). (Vol. 1). Kiev: V Lito-Tipograficheskom Zavedenii Iosifa Valnera [in Ukrainian].
- LG – *Letopis gadyachskago polkovnika Grigoriya Grabyanki [Chronicle of Hadiach Colonel Hrihory Hrabyanka].* (1853). Kiev: V Universitetskoj Tipografii [in Ukrainian].
- LS 1846 – *Letopis Samovidca o vojnah Bogdana Hmelnickago i mezhdousobiyah, byvshih v Maloj Rossii po ego smerti [The Chronicle of the Seeker about the wars of Bohdan Khmelnytsky and civil strife that were in Little Russia after his death].* (1846). Moskva: V Universitetskoj Tipografii [in Ukrainian].
- LS 1878 – *Letopis Samovidca po novootkrytym spiskam s prilozheniem treh malorossijskih hronik: Hmelnickoj, "Kratkogo Opisaniya Malorossii" i "Sobraniya Istoricheskago" [The chronicle of the Samovydets according to the newly discovered lists with the application of three Little Russian chronicles: Khmelnytsky, "A Brief Description of Little Russia" and "The Historical Collection"].* (1878), (pp. 1–207). Kiev: V Tipografii K. N. Milevskago [in Ukrainian].
- SRYa – Bogatova, G. A. (Ed.). (1997). *Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv. [Dictionary of the Russian language of the 11th–17th cc.].* (Vol. 22). Moskva: Nauka [in Russian].
- Acrostichis – Neothebel, W. (2016). *Acrostichis własnego wyobrażenia kniaża wielkiego moskiewskiego [Acrostichis of the great prince of Moscow in his own imagination].* G. Franczak (Comp.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa [in Polish].
- Lutnia – Baranowicz, Ł. (1671). *Lutnia Apollinowa każdej sprawie gotowa [Apollo's lute ready for any matter].* Kijów: Z Typographiey Kijowo-Pieczarskiej [in Polish].
- Nemesis – Podhorecki, J. D. (2010). *Nemesis Kraju Północnego [Nemesis of the North Country].* A. Oszczęda (Comp.). Warszawa: Wydawnictwo Neriton [in Polish].
- Pochodnia – Twardowski, K. (1995). *Pochodnia Miłości Bożej z pięcią strzał ognistych [The torch of God's Love with five fiery arrows].* K. Mrowcewicz (Ed.). Warszawa: Wydawnictwo IBL [in Polish].

- Poematy – Kochanowski, J. (2018). *Poematy okolicznościowe [Occasional poems]*. R. Krzywy (Comp.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa [in Polish].
- Satyr – Rysiński, A. (2015). *Satyr polski na twarz dworską [A Polish satire for a courtly face]*. J. Głazewski (Comp.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa [in Polish].
- Świat – Bratkowski, D. (1697). *Świat po części przezyrany [The world is in part torn]*. Kraków: W Drukarni Franciszka Cezarego, I. K. M. y I. M. X. Biskupa Krakowskiego Xiążęcia Siewierskiego Typografa [in Polish].
- Utwory – Paszkowski, M. (2017). *Utwory okolicznościowe [Occasional creations]*, (part I–II). M. Kuran (Comp.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa [in Polish].
- WCh – Potocki, W. *Wojna chocimska [Khotyn War]*. Retrieved from <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/wojna-chocimska> [in Polish].
- Władysław IV – Twardowski, S. (2012). *Władysław IV, Król Polski i Szwedzki [Władysław IV, King of Poland and Sweden]*. R. Krzywy (Ed.). Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN [in Polish].
- Wtargnienie – Głuchowski, J. (2017). *Wtargnienie w Moskiewski kraj Mikołaja Radziwiłła w roku 1568 [Intrusion into Moscow country by Mikołaj Radziwiłł in 1568]*. R. Krzywy (Comp.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa [in Polish].
- Zabawy – Daniecki, J. (2017). *Zabawy [Funs]*. K. Lojtek (Comp.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa [in Polish].

Список використаної літератури

1. Балушок В. Як русини стали українцями (трансформація української етнімії в XIX–XX століттях). *Матеріали до української етнології*. 2014. № 13. С. 52–57.
2. Височанська І., Денисюк В. В. Етнімі у складі лексики на позначення сторін у міждержавних відносинах. *Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру* : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. Вип. 4. С. 60–62.
3. Денисюк О., Денисюк В. В. Функціонування етнімів в українських інтермедіях XVII ст. *Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру* : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. Вип. 6. С. 33–36.
4. Денисюк В. В. Языковые средства выражения этнической принадлежности в дневниковом дискурсе начала XVIII в. *Текст. Язык. Человек* : сб. науч. тр. Ч. 1 / редкол.: С. Б. Кураш (отв. ред.) [и др.]. Мозырь, 2021. С. 136–140.
5. Зиновьева О. И. Этнонимы *русин, русак* и *русский* в обиходном языке Московской Руси XVI–XVII вв. *Русин*. 2017. Вып. 1 (47). С. 92–105.
6. Карпенко Ю. О. Етнімі. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 179.
7. Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2004. 352 с.
8. Півторак Г. Що таке «Русь», «Росія», «Малоросія» і як ми втратили своє споконвічне ім'я. *Матеріали до української етнології*. 2014. № 13. С. 32–51.
9. *Український правопис*. Київ : Наукова думка, 2019. 390, [1] с.
10. Dacewicz L. Etonimy w słownikach ogólnych języka polskiego i rosyjskiego. *Slavia Orientalis*. 2016. T. LXV, nr 2. S. 363–375.
11. Dacewicz L. Этнонимы в русских и польских лексикографических работах. *Studia Wschodniosłowiańskie*. 2014. T. 14. С. 165–177.
12. Malec M. Etonimy. Nazwy narodowosci. Nazwy mieszkańc6w. *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* / E. Rzetelska-Feleszko (red.). Krak6w : Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1998. S. 181–188.

References (translated & transliterated)

1. Balushok, V. (2014). Yak rusyny staly ukrainsiamy (transformatsiia ukrainskoi etnonimii v XIX–XX stolittiakh) [How Ruthenians became Ukrainians (transformation of Ukrainian ethnonym in the 19th–20th centuries)]. *Materialy do ukrainskoi etnolohii – Materials for the Ukrainian ethnology*, 13, 52–57 [in Ukrainian].
2. Vysochanska, I., & Denysiuk, V. V. (2015). Etnonimy u skladi leksyky na poznachennia storin u mizhderzhavnykh vidnosynakh [Ethnonyms as part of the vocabulary to designate the parties in interstate relations]. *Naukovyi chasopys Skhidnopodilskoho linhvokraieznavchoho tsentru – Scientific Bulletin of the East Podilian Linguistic and Regional Studies Center*, (issue 4), (pp. 60–62). T. M. Tyshchenko (Ed.). Uman: FOP Zhovtyi O. O. [in Ukrainian].
3. Denysiuk, O., & Denysiuk, V. V. (2017). Funktsiiuvannia etnonimiv v ukrainskykh intermediakh XVII st. [Functioning of ethnonyms in Ukrainian interludes of the 17th c.]. *Naukovyi chasopys Skhidnopodilskoho linhvokraieznavchoho tsentru – Scientific Bulletin of the East Podilian Linguistic and Regional Studies Center*, (issue 6), (pp. 33–36). T. M. Tyshchenko (Ed.). Uman: VPTs "Vizavi" [in Ukrainian].
4. Denisyuk, V. V. (2021). Yazykovyie sredstva vyrazheniya etnicheskoy prinadlezhnosti v dnevnikovom diskurse nachala XVIII v. [Language means of expressing ethnicity in the diary discourse of the beginning of the 18th c.]. *Tekst. Yazyk. Chelovek – Text. Language. Human*, (part 1), (pp. 136–140). S. B. Kurash (Ed.) [et al.]. Mozyr [in Russian].
5. Zinoveva, O. I. (2017). Etnonimy rusin, rusak i russkiy v obihodnom yazyke Moskovskoy Rusi XVI–XVII vv. [Ethnonyms Rusyn, Rusak and Russian in the everyday language of Moscow Rus' in the 16th–17th cc.]. *Rusin*, issue 1 (47), pp. 92–105 [in Russian].
6. Karpenko, Yu. O. (2004). Etnonim [Ethnonym]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia – Ukrainian language. Encyclopedia*. V. M. Rusanivskyyi, O. O. Taranenko, & M. P. Ziabliuk (Eds.) [et al.]. Kyiv: Vyd-vo "Ukr. entsyklopediia" im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
7. Nakonechnyi, Ye. (2004). *Ukradene imia: Chomu rusyny staly ukrainsiamy [A stolen name: why the Ruthenians became Ukrainians]*. Lviv: LA "PIRAMIDA" [in Ukrainian].
8. Pivtorak, H. (2014). Shcho take "Rus", "Rosii", "Malorosii" i yak my vtratyly svoje spokonvichne imia [What is "Rus", "Russia", "Little Russia" and how we lost our original name]. *Materialy do ukrainskoi etnolohii – Materials for the Ukrainian ethnology*, 13, 32–51 [in Ukrainian].
9. *Ukrainskyi pravopys [Ukrainian orthography]*. (2019). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Dacewicz, L. (2016). Etnonimy w słownikach ogólnych języka polskiego i rosyjskiego [Ethnonyms in Polish and Russian General Dictionaries]. *Slavia Orientalis*. Vol. LXV, nr 2, pp. 363–375 [in Polish].
11. Dacewicz, L. (2014). Etnonimy v russkih i polskich leksikograficheskikh rabotah [Ethnonyms in Russian and Polish lexicographical works]. *Studia Wschodniosłowiańskie – East Slavic Studies*. Vol. 14, pp. 165–177 [in Russian].
12. Malec, M. (1998). Etnonimy. Nazwy narodowosci. Nazwy mieszkańców [Ethnonyms. Names of nationalities. Resident names]. *Polskie nazwy własne. Encyklopedia – Polish proper names. Encyclopedia*, (pp. 181–188). E. Rzetelska-Feleszko (Ed.). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN [in Polish].

Статтю отримано 20.09.2022 року
Прийнято до друку 27.10.2022 року.